

Joanna Sosnowska

Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami i jego działalność na rzecz dzieci i młodzieży w latach I wojny światowej

Wychowanie w Rodzinie 10, 77-94

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Wychowanie w Rodzinie” t. X (2/2014)

Joanna SOSNOWSKA
Uniwersytet Łódzki, Polska

Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami i jego działalność na rzecz dzieci i młodzieży w latach I wojny światowej

Łódź Jewish Society for Providing Care to Orphans and its
Activities for Children and Young People during the World War I

Streszczenie

Geneza Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami (ŁŻTOS) sięga okresu sprzed I wojny światowej i wiąże się z inicjatywą społeczności pochodzenia żydowskiego, która w lipcu 1907 roku podjęła starania o zarejestrowanie organizacji dobroczynnej, ukierunkowanej na pomoc dzieciom i młodzieży. Opracowano statut, w świetle którego Towarzystwo miało troszczyć się o byt materialny, moralny i intelektualny sierot wyznania mojżeszowego. Dzieje Towarzystwa powiązane są również z historią żydowskiej rodziny Henryka i Zofii Hirszbergów. Byli oni bowiem fundatorami budynku, który tuż przed wybuchem I wojny stał się siedzibą ŁŻTOS i miał służyć sierotom pozostającym pod opieką organizacji. Dom Sierot, bo taką nazwę zyskała placówka dla dzieci i młodzieży, mieścił się w Łodzi przy ul. Północnej 38.

Misja i zadania ŁŻTOS w latach 1914–1918 nie tylko nie uległy zmianie, ale w obliczu narastającej z dnia na dzień liczby sierot, półsierot, porzuconych i bezdomnych, nabrały nowego znaczenia. Organizacja zintensyfikowała swoją działalność przyjmując pod dach Domu Sierot dzieci i młodzież w wieku od 3. do 18. roku życia. Oprócz codziennej troski o ich byt materialny, w dalszym ciągu celem podejmowanych działań uczyniono kwestie opieki, wychowania i edukacji podopiecznych, nawet w trudnych realiach wojny. Warunki życia podopiecznych Domu Sierot określał regulamin przyjęty uchwałą Zarządu ŁŻTOS 30 stycznia 1916 r. Przez cały okres I wojny pod dachem Domu Sierot mieszkało około 170 dzieci i młodzieży.

Słowa kluczowe: opieka nad dziećmi i młodzieżą w Łodzi w czasie I wojny światowej, żydowskie organizacje filantropijne w Łodzi w latach 1914–1918, działalność Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami.

Abstract

The origins of the Łódź Jewish Society for Providing Care to Orphans (Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami – ŁŻTOS) date back to the period before the World War I and are related to the initiative of the Jewish community, which, in July 1907, applied to register a charitable organization aimed at providing aid to children and young people. The statute of the Society was drawn up. According to the statute, the Society was supposed to take care of the material, moral, and intellectual needs of Jewish orphans.

The history of the Society is also related to the history of the Jewish family of Henryk and Zofia Hirsberg, as they were the founders of the building which became the offices of the Society just before the World War I and which was supposed to serve the orphans looked after by the organization. The Orphans' Home, as that was the name of the centre for children and young people, was located in Łódź at Północna 38.

In the face of the numbers of orphans, half-orphans, the abandoned, and the homeless growing day after day in 1914–1918, the mission and the tasks of the Society gained a new meaning. The organization intensified its actions and took children and young people aged 3–18 under the roof of the Orphans' House. Apart from the day-to-day care of their material situation, the education and upbringing of the orphans was still the goal of the Society's actions, even during the difficult times of the war. The living conditions in the Orphans' Home were specified by the rules adopted by resolution of the Society's Board on 30 January 1916. During the whole period of the World War I, app. 170 children and young people lived in the Orphans' Home.

Keywords: care of children and young people in Łódź during the World War I, Jewish charitable organizations in Łódź in 1914–1918, activities of Łódź Jewish Society for Providing Care to Orphans.

Geneza, cele i zadania Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami

Geneza Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami (dalej: ŁŻTOS lub Towarzystwo) sięga okresu sprzed I wojny światowej i wiąże się z inicjatywą społeczności pochodzenia żydowskiego¹, która w lipcu 1907 roku wystąpiła do Piotrkowskiej Rady Gubernialnej o zarejestrowanie organizacji

¹ Były to: J. Fajlowa, M. Ofenkeina i F. Perlowa, *Tow. Opieki nad sierotami*, „Rozwój” 1908, nr 260, s. 4.

dobroczynnej, ukierunkowanej na pomoc dzieciom i młodzieży². W świetle postanowień statutowych Towarzystwo miało troszczyć się o byt materialny, moralny i intelektualny sierot wyznania mojżeszowego³. W 1910 roku opiekowano się 30 sierotami, rok wcześniej, przy ul. Tramwajowej 15, dla osieroconych dziewcząt zorganizowano przytułek⁴.

Dzieje ŁŻTOS powiązane są również z historią żydowskiej rodziny – Henryka i Zofii Hirszbergów⁵. Byli oni bowiem fundatorami budynku, który tuż przed wybuchem I wojny stał się siedzibą Towarzystwa i miał służyć wychowankom w wieku 3–16 lat, pozostającym pod opieką organizacji⁶. Dom Sierot, bo taką nazwę zyskała placówka dla dzieci i młodzieży, mieścił się przy ul. Północnej 38⁷, i włączono do niego, oprócz wspomnianego przytułku dla dziewcząt, powołany do życia jeszcze w 1905 roku przytułek dla osieroconych chłopców⁸. Obydwie instytucje – dla dziewcząt i chłopców, wybrały w ramach ŁŻTOS wspólny Zarząd.

Uroczyste otwarcie Domu Sierot nastąpiło 19 kwietnia 1914 r.⁹ Warunki mieszkaniowe podopiecznych były wówczas bardzo dobre. Nowocześnie urządzonego budynku na około 170 wychowanków posiadał cztery kondygnacje, centralne ogrzewanie, oświetlenie elektryczne, aparaturę wodno-kanalizacyjną,

² APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami 1918–1919, k. 53–57, Sprawozdanie do Magistratu m. Łodzi z lipca 1919 r.; K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Wydawnictwo *Ibidem*, Łódź 2002, s. 157; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003, s. 190. Statut organizacji zalegalizowano w sierpniu 1908 roku, ale wpis do rejestru towarzystw i związków guberni piotrkowskiej nastąpił dopiero 11 II 1913 r.

³ Dla realizacji tych zadań Towarzystwo miało m.in. współpracować z instytucjami i osobami prywatnymi w celu zagwarantowania, pozostającym pod jego opieką sierotom, mieszkania, odzieży i żywności; umieszczać dzieci osierocone w szkołach, organizować nauczanie rzemiosła, zakładać schroniska, szkoły, zakłady lecznicze i biblioteki. W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, dz. cyt.

⁴ „Czas”. *Kalendarz na rok 1914*, [b.w.], Łódź 1913, s. 74–76. W 1912 roku pod opieką Towarzystwa było 67 dzieci (32 sieroty i 35 półsierot).

⁵ H. i Z. Hirszberg należeli do elity handlowo-przemysłowej łódzkich Żydów. Henryk urodził się 2 I 1857 r. w Pilicy, do Łodzi przybył w końcu lat 70. XIX w. Ożenił się z Zofią Buber, urodzoną w 1869 roku we Lwowie. Małżeństwo miało cztery córki. Na polu zawodowym H. Hirszberg związał się z E. Birnbaumem, z którym w połowie lat 80. XIX w. założył firmę handlową (zajmowała się zbytem towarów włókienniczych w kilku ośrodkach Królestwa Polskiego), a następnie przemysłową (produkcja tkanin). Rodzina Hirszbergów należała do grupy Żydów „postępowych”, w których dominowały tendencje asymilatorskie. Więcej. zob.: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje...*, dz. cyt., s. 156–157.

⁶ Wybuch I wojny uniemożliwił H. i Z. Hirszbergom przepisanie tytułu własności nieruchomości na rzecz ŁŻTOS, w okresie wojny przebywali oni poza Łodzią. Odpowiednie kroki podjęto dopiero na przełomie lat 1918/1919.

⁷ Obecnie w budynku mieści się Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

⁸ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 53.

⁹ K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje...*, dz. cyt., s. 159.

jadalnię, sypialnie, sale rekreacyjne, pokoje izolacyjne, łazienki oraz plac zabaw¹⁰.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działalności Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami w okresie I wojny światowej. Podjęte przez autorkę badania wskazują na wielopłaszczyznowość działań w stosunku do dzieci i młodzieży pozbawionej w tamtych latach opieki rodzicielskiej. Jedną z form pomocy była opieka instytucjonalna w specjalnych zakładach typu: sierocińce, schroniska, domy sierot czy przytułki, inicjowane i prowadzone przez społeczność różnych wyznań i narodowości ówczesnej Łodzi. Taką placówką był Dom Sierot prowadzony przez ŁŻTOS. Podstawę badań stanowił materiał archiwalny, sprawozdania, prasa lokalna oraz opracowania.

Cezura czasowa tego opracowania (1914–1918) obligeuje do ukazania, w niewielkim jednak zakresie, złożonej sytuacji polityczno-ekonomicznej w mieście, gdzie żyła społeczność wielowyznaniowa¹¹ i wielonarodowa, wśród której Żydzi, w 1914 roku stanowili 162,5 tys. osób, czyli około 32,5% ogólnej liczby mieszkańców¹². Należy nadmienić, że Łódź w latach I wojny to przykład miasta, które bezpośrednio nie ucierpiało w wyniku walk, bowiem te toczyły się o miasto, a nie w samym mieście¹³, ale dotkliwe straty ponieśli mieszkańcy,

¹⁰ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 54. Pomieszczenia dla dzieci mieściły się na I, II i III piętrze (było to odpowiednio: 10 sal, 8 i 7). K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje...*, dz. cyt., s. 161.

¹¹ Społeczność Łodzi w latach 1914–1918 to wspólnota różnych kultur, wyznań i narodowości (Polacy, Niemcy, Żydzi, Rosjanie oraz przedstawiciele innych nacji), której stan liczebny, z uwagi na wyludnienie miasta w analizowanym okresie (pobór do wojska, emigracja ludności, wysiedlenia), uległ radykalnej zmianie. Niejednolity skład narodowościowy łodzian to także różnice w obrębie liczebności poszczególnych wyznań: katolickiego, ewangelickiego, prawosławnego, religii mojżeszowej i innych. Liczba poszczególnych nacji i wyznań, z uwagi na niejasne i zmienne kryteria badań stosowane w przeszłości, jest trudna do ustalenia. O ile w 1914 roku katolicy i protestanci stanowili łącznie około 68% mieszkańców, to w 1918 roku udział tych grup wyznaniowych zmalał, wzrósł natomiast znacznie wskaźnik ludności wyznania mojżeszowego, który w tymże roku wyniósł 40%. A. Rzepkowski, *Ludność Łodzi w okresie I wojny światowej*, [w:] J.A. Daszyńska (red.), *Łódź w drodze do niepodległości*, KSIEŻY MŁYN Dom Wydawniczy, Łódź 2013, s. 134.

¹² W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, dz. cyt., s. 27; tenże, *Ludność żydowska w Łodzi w latach 1793–1914. Liczebność i struktura społeczno-zawodowa*, [w:] P. Samuś (red.), *Polacy – Niemcy – Żydzi w Łodzi w XIX–XX w. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, Wydawnictwo *Ibidem*, Łódź 1997, s. 83–85.

¹³ Podczas I wojny ziemie polskie stały się polem frontu, zwanego – z racji swego położenia geograficznego – wschodnim, Łódź położona w zaborze rosyjskim stanowiła ważny ośrodek przemysłowy i komunikacyjny. W wyniku podejmowanych planów strategicznych, pod koniec 1914 roku, miasto znalazło się w samym centrum linii frontu. W listopadzie i grudniu 1914 roku na terenie obecnego woj. łódzkiego toczyła się zaciekle bitwa manewrowa, znana jako Operacja Łódzka. Na froncie, od Włocławka i Kutna po Radomsko, starło się ponad 600 tys. żołnierzy rosyjskich, niemieckich i austriackich. Więcej zob.: M. Jagiełło, *Armia, która została na zawsze*, [w:] J.A. Daszyńska (red.), *Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, KSIEŻY MŁYN Dom Wydawniczy, Łódź 2011, s. 58; W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1969, s. 129.

wyczerpani skutkami wojny oraz zmagający się na co dzień z krytycznymi warunkami życiowymi. Najdotkliwszy był brak artykułów spożywczych¹⁴, opał, środków higienicznych, wysokie ceny produktów, głód, choroby, epidemie, duża śmiertelność. Okupacja miasta przez władze niemieckie rozpoczęła się 6 grudnia 1914 r. i trwała do końca I wojny. W świetle ocen historyków, lata 1914–1918, w wymiarze ekonomicznym, demograficznym i zdrowotnym, należały do jednego z najbardziej katastrofalnych okresów w dziejach Łodzi¹⁵. Pomoc dla ludności organizował z początkiem wojny Główny Komitet Obywatelski (GKO) i Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym (KONPB)¹⁶, następnie Wydział Dobroczynności Publicznej przy Magistracie m. Łodzi (WDP), Łódzka Miejskowa Rada Opiekuńcza (ŁMRO), ale również organizacje i instytucje dobroczynne różnych wyznań. Wśród nich także Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami.

Misja i zadania ŁZTOS w latach wojny, w obliczu narastającej z dnia na dzień liczby sierot, półsierot, porzuconych i bezdomnych nabrały nowego znaczenia. Organizacja zintensyfikowała swoją działalność przyjmując pod dach Domu Sierot dzieci i młodzież w wieku od 3. do 18. roku życia. Oprócz troski o ich codzienny byt materialny, w dalszym ciągu celem podejmowanych działań uczyniono kwestie opieki, wychowania i edukacji podopiecznych, nawet w trudnych realiach wojny¹⁷. Z powodu trudności aprowizacyjnych i kłopotów finansowych władze Towarzystwa zdecydowały o zarzuceniu, ujętej w statucie opieki nad dziećmi biednych rodzin żydowskich, a skoncentrowały się wyłącznie na prowadzeniu Domu Sierot.

¹⁴ Przez ostatnie dwa miesiące 1914 roku do Łodzi nie dotarł żaden pełny transport żywności, a mieszkańcy na własną rękę próbowali zdobywać pożywienie w okolicznych wsiach. W początkach grudnia 1914 roku, po zajęciu miasta przez wojska niemieckie, aby zapobiec klęsce głodu, komendantura niemiecka przekazała Łodzi (za opłatą) 350 ton mąki. Więcej zob.: M.J. Szymański, *Wojenny chleb (nie)powzedni. Łódź w niemieckim systemie zaopatrzenia w produkty i surowce zbożowe na terenie okupowanego Królestwa Polskiego podczas I wojny*, [w:] J.A. Daszyńska (red.), *Operacja Łódzka...*, dz. cyt., s. 92–94; K.R. Kowalczyński, *Łódź 1914. Kronika oblężonego miasta*, KSIĘŻY MŁYN Dom Wydawniczy, Łódź 2010, s. 165–202.

¹⁵ W. Puś, K. Badziak, *Gospodarka Łodzi w okresie kapitalistycznym (do 1918 r.)*, [w:] R. Rosin (red.), *Łódź. Dzieje miasta*, t. I: *Do 1918 r.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź – Warszawa 1980, s. 297; J.K. Janczak, *Ludność*, [w:] R. Rosin (red.), *Łódź...*, dz. cyt., s. 200–201; J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, Z. G. W. N., Łódź 1990, s. 257–258; A. Rzepkowski, *Ludność Łodzi...*, dz. cyt., s. 132–135.

¹⁶ GKO rozwiązano w lipcu 1915 roku, gospodarkę miejską przejął nominowany Magistrat. Zlikwidowano także KONPB, a na jego miejsce powołano Delegację Niesienia Pomocy Biednym. M. Jaskulski, *Władze administracyjne Łodzi do 1939 roku*, Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 2001, s. 93.

¹⁷ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18452: *Łódzkie Żydowskie...*, dz. cyt., k. 54.

Codziennosc w Domu Sierot

Warunki zycia podopiecznych Domu Sierot okrešal regulamin¹⁸ przyjety uchwałą Zarządu ŁŻTOS 30 stycznia 1916 r.¹⁹ Precyzyjnie wskazano w nim zadania wychowanków oraz personelu. Głównie wytyczne, jakie stawiano podopiecznym dotyczyły kilku kwestii: obowiązków domowych (dyżury i nauka), rekreacji oraz higieny.

„Wszystkie dzieci począwszy od najmłodszych lat – czytamy – winny być przetworzone na pracowników, z których każde, zależnie od wieku, zasobu sił, jakości i stopnia uzdolnienia i chęci, powinno mieć obowiązek współpracy we wspólnej tej dużej rodzinie”²⁰.

Aby urzeczywistnić ten cel, co miesiąc, na każdym z pięter domu wyznaczano dyżurnego, z „całym sztabem dyżurnych pomocników”, który każdego wieczoru miał przedstawiać przełożonej Domu Sierot szczegółowy raport z pracy swych pomocników, jak i z ogólnego porządku na przydzielonym mu piętrze²¹. Listę dyżurnych zatwierdzała Sekcja Pedagogiczna ŁŻTOS. Podopieczni pełniący dyżury na poszczególnych piętrach za swą pracę otrzymywali wynagrodzenie. Do ich obowiązków należało: sprzątanie domu, szycie w szwalni, pomoc w kuchni, spiżarni, pralni i „przy bieliźnie” oraz załatwianie różnych sprawunków²². Wszystkie zajęcia miały wdrażać do systematycznej pracy domowej.

Na terenie Domu Sierot udzielano tylko początkowej nauki w zakresie czytania i pisania, dzieci w wieku 6 lat, posiadające już te umiejętności, oddawano do szkoły. Wszystkie natomiast, podzielone na grupy, pobierały na terenie instytucji lekcje religii i modlitwy. Dwa razy w tygodniu, również dla wszystkich, miały odbywać się wspólne lekcje gimnastyki i śpiewu. Oprócz tego, również dwa razy tygodniowo, w lekcjach robótek ręcznych uczestniczyły dziewczęta, a w lekcjach szycia na poziomie elementarnym – chłopcy²³.

¹⁸ *Regulamin wewnętrzny Łódzkiego Żydowskiego Tow. Opieki nad Sierotami*, [b.m.w.], 1916, s. 7.

¹⁹ Ogólne Zebranie Zarządu odbyło się nieco później, 24 II 1916 r. Świadczy o tym notka prasowa, w której zapraszano członków ŁŻTOS na zebranie mające odbyć się w drugim terminie. Pierwsze nie doszło do skutku prawdopodobnie z uwagi na zbyt niską frekwencję. Czytamy, bowiem: „[...] Jakkolwiek zaproszenia zostały rozesłane do wszystkich członków. Zarząd zaprasza ich raz jeszcze niniejszym, gdyż możliwe jest, że z powodów od Zarządu niezależnych, nie wszystkie zaproszenia doszły do rąk adresatów”. Zob.: *Łódzkie Żyd. Tow. Opieki nad Sierotami*, „Nowy Kurjer Łódzki” (dalej: NKŁ) 1916, nr 53, s. 2.

²⁰ *Regulamin wewnętrzny...*, dz. cyt., s. 5.

²¹ Tamże.

²² APL, AmŁ, WOS, sygn. 18452: *Łódzkie Żydowskie...*, dz. cyt., k. 53–57.

²³ *Regulamin wewnętrzny...*, dz. cyt., s. 5.

„Rozrywki i zabawy” miały w ciągu tygodnia charakter indywidualny, natomiast w soboty i inne święta – wspólnotowy. Odbywały się pod kierunkiem wspomnianej Sekcji Pedagogicznej, a w zakres tych czynności wchodziły wspólne zabawy, gry towarzyskie, chóralne śpiewy, odgrywanie *komedijek* oraz „[...] od czasu do czasu dla urozmaicenia i ogólnego kształcenia, odwiedzanie kinematografów z odpowiednim programem, zwiedzanie muzeum i wystawy obrazów [...]”²⁴. Każdorazowy udział w tego typu rozrywce miał być zakończony pogadanką „o widzianem”. W stosunku do „dobrze się sprawujących” starszych wychowanków, regulamin zakładał nawet posyłanie do teatru „na sztuki klasyczne”.

Obowiązki w zakresie dziecięcej higieny obejmowały cotygodniową kąpiel (latem dwa razy w tygodniu) i zmianę bielizny, oraz co trzy tygodnie – zmianę pościeli. O to, by wychowankowie codziennie, godzinę lub dłużej, w zależności od pory roku przebywali na świeżym powietrzu, winna dbać przełożona Domu Sierot. Wiosną i latem miały odbywać się wycieczki poza miasto. Dzieci zakaźnie chore winny być leczone w szpitalu, natomiast gromadzenie danych o rozwoju fizycznym wychowanków (także masy ich ciała) należało do obowiązków stałego lekarza Domu Sierot. Nad zdrowiem dzieci i odpowiednimi warunkami sanitarnymi instytucji czuwała Sekcja Higieniczna²⁵.

Jak nadmieniono, regulamin precyzował także obowiązki personelu, w skład którego wchodziły osoby stale mieszkające w placówce oraz dochodzące. Zatrudnione w Domu Sierot, i mieszkające wspólnie z dziećmi, winny co rano wstawać pół godziny wcześniej niż podopieczni. Ich zadaniem była wówczas kontrola mycia, ubierania się dzieci i sprzątanía. Wszystkie posiłki, o ile nie spożywano ich jednocześnie z wychowankami, personel otrzymywał niezwłocznie po posiłkach dzieci. Dni i godziny wyjść poszczególnych osób poza teren placówki („wychodne”) ustalała przełożona. Personel mógł przyjmować u siebie krewnych lub „najbliższych znajomych” w poniedziałki i czwartki w godz. 20.00–22.00²⁶.

Analiza regulaminu pozwala na konkluzję, że plan dnia w Domu Sierot uwzględniał wiek i możliwości psychofizyczne wychowanków. Dzieci starsze wstawały o godz. 6.00j, myły się, ubierały i gromadziły w jadalni na modlitwie, następnie spożywały śniadanie. Dzieci najmłodsze, będące pod opieką niani wstawały później. O godz. 8.00 dzieci w wieku szkolnym udawały się do szkoły, a pozostające w domu wykonywały przydzielone wcześniej dyżury. O 11.30 otrzymywały drugie śniadanie (dzieci starsze jadały posiłki w szkole lub zabierały drugie śniadanie ze sobą). Około godz. 12.00 prowadzono w domu lekcje czytania i pisania, pozostałe dzieci wykonywały prace gospodarcze. Wspólny

²⁴ Tamże, s. 6.

²⁵ Tamże, s. 7.

²⁶ Tamże, s. 4.

dla wszystkich obiad odbywał się o godz. 15.00. Następnie dzieci szkolne odrabiały lekcje i do godz. 17.30 uczestniczyły w nauce religii, modlitwy, śpiewu i gimnastyki, które to zajęcia prowadzono na miejscu, oraz w pracach gospodarczych. Po tych czynnościach, do godz. 19.00 podopieczni mogli organizować swobodne zajęcia, zabawy i gry. Po kolacji, około godz. 21.00 dzieci starsze udawały się na spoczynek (dzieci młodsze przygotowywano do snu o godz. 20.00)²⁷.

Nieco inaczej, bo rekreacyjnie, przebiegał dzień świąteczny – podopieczni wstawali godzinę później niż zwykle, po wspólnej modlitwie i śniadaniu starsi chłopcy udawali się do synagogi. Po obiedzie, około 12.30, odbywały się gry towarzyskie, pogadanki z zakresu higieny i przyrody oraz chóralny śpiew. Bezpośrednio po podwieczorku, od godz. 16.00 do 19.30, dzieci mogły spędzać czas dowolnie²⁸. W lipcu 1918 roku, a więc w okresie wakacyjnym, po czynnościach porannych, do godz. 11.00 dzieci zajęte były porządkami na terenie Domu Sirot, do godz. 13.00 oraz od 13.00 do 17.00 odbywały się zajęcia lekcyjne dzieci młodszych pod opieką starszych, w godzinach: 14.00–15.00 i 17.00–19.00 wszyscy uczestniczyli w grach i zabawach na przydomowym boisku²⁹.

Tyle wiadomo o przebiegu dnia w placówce na podstawie regulaminu i sprawozdania, niewiele informacji z tego zakresu dostarczają także materiały archiwalne. Jedna wzmianka mówi o udziale wychowanków w zorganizowanym przez Łódzką Miejscową Radę Opiekuńczą³⁰, we wrześniu 1917 roku, widowisku sportowym pod nazwą „Popis dziatwy w Parku ks. J. Poniatowskiego”³¹, kolejna – o przygotowaniu przez dzieci prac plastycznych na wystawę pod nazwą „Dziecko”, urządzoną w tym samym czasie, również przez ŁMRO³². Z no-

²⁷ Tamże, s. 3–4.

²⁸ Tamże, s. 4.

²⁹ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 19–20, Sprawozdanie za lipiec 1918 r.

³⁰ Łódzką Miejscową Radę Opiekuńczą powołano do życia 16 lutego 1916 r. Była lokalnym organem Rady Głównej Opiekuńczej (w obrębie General-Gubernatorstwa Warszawskiego), a jej głównym zadaniem była pomoc ludności cywilnej (głównie dzieciom) podczas I wojny. Pomoc kierowana ku potrzebującym miała różnorodny charakter: od doraźnej, jak wsparcia pieniężne i w naturze (żywność, tanie posiłki, opał, lekarstwa, odzież i obuwie), po instytucjonalną, polegającą na wspomaganie istniejących łódzkich placówek opiekuńczych, inicjowaniu nowych czy organizacji zbiórek pieniężnych (loterie, kwesty). *Łódzka Okręgowa Rada Opiekuńcza*, NKŁ 1916, nr 58, s. 2. *Kronika. Z Łódzkiej Rady Opiekuńczej*, NKŁ 1916, nr 74, s. 2.

³¹ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18519: Sprawozdanie z działalności Łódzkiej Miejscowej Rady Opiekuńczej za rok 1917, k. 477–485, „Popis dziatwy w Parku Poniatowskiego”. Celem projektu była weryfikacja stanu wychowania fizycznego wychowanków wielu łódzkich instytucji dla dzieci (ochron, ochronek, schronisk, sierocińców), sprawdzenie stopnia przygotowania osób prowadzących ćwiczenia gimnastyczne i poznanie metod stosowanych w pracy z dziećmi. W spotkaniu udział wzięło 17, spośród 26, zakwalifikowanych placówek.

³² APL, AmŁ, WOS, sygn. 18519: Sprawozdanie z działalności Łódzkiej..., dz. cyt., k. 471–476, Sprawozdanie z Wystawy „Dziecko” r. 1917; *Otwarcie wystawy „Dziecko”*, „Gazeta Łódzka” 1917, nr 244, s. 3. Wystawa prezentowała materiały typu: sprawozdania opisowo-statystyczne,

tatki prasowej jednego z łódzkich dzienników dowiadujemy się, że dzieci były odwiedzane przez krewnych³³, ale też bywały w domach rodzinnych lub u krewnych.

Wychowankowie

Liczba dzieci mieszkających w Domu Sierot w latach 1915–1918, jak wskazują dane źródłowe, była w zasadzie niezmienna. W początkach 1915 roku mieszkało 170 dziewcząt i chłopców³⁴, w połowie tego roku – 165³⁵. W końcu marca 1916 roku frekwencja wynosiła 160 podopiecznych³⁶, w pierwszych miesiącach 1917 roku liczba dzieci przekroczyła 170³⁷, a w czerwcu – 180³⁸. Warto nadmienić, że w okresie I wojny do Domu Sierot przyjmowano nie tylko dzieci osierocone, ale także pólsieroty. Dość szczegółowe dane odnośnie do struktury wiekowej wychowanków prezentuje sprawozdanie organizacji za przedostatni rok wojny: 1917 (por. Tab. 1).

Tabela 1. Liczba wychowanków w Domu Sierot ŁŻTOS w 1917 roku
Table 1. The number of orphans in the ŁŻTOS Orphanage in 1917

Stan dzieci 31 XII 1917 r.				
Płeć	Wiek w latach			Ogółem
	3–9 lat	9–14 lat	14–18 lat	
Dziewczęta	38	46	37	121
Chłopcy	28	22	5	55
Razem	66	68	42	176

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami za rok 1917, Łódź, [b.r.w.], s. 3.

Source: Developed on the basis of: The Report of the Jewish Association for the Care for Orphans in Łódź for the year 1917, Łódź [n.d.], p. 3.

tablice higieniczno-zdrowotne, fotografie budynków instytucji oświatowych i ich wychowanków, wytwory dziecięce (rysunki, prace techniczno-plastyczne, zeszyty), wzory biblioteczek i pomoce naukowe. W przedsięwzięciu udział wzięły 63 instytucje. Inicjatywa trwała 30 dni.

³³ *Z Żyd. Domu Sierot*, NKŁ 1916, nr 83, s. 4.

³⁴ APŁ, GKO w Łodzi, sygn. 93: Korespondencja „Różnych” do Komitetu Tanich i Bezpłatnych Kuchen (12 II – 30 VIII 1915), k. 22.

³⁵ APŁ, GKO w Łodzi, sygn. 94: Korespondencja „Różnych” do Komitetu Tanich i Bezpłatnych Kuchen (29 III – 30 VI 1915), k. 212.

³⁶ *Z Żyd. Domu Sierot*, NKŁ 1916, nr 83, s. 4.

³⁷ APŁ, AML, WOS, sygn. 18519: Sprawozdanie z działalności Łódzkiej..., dz. cyt., k. 16: Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi.

³⁸ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami za rok 1917*, Łódź, [b.r.w.], s. 3.

Na początku 1917 roku w Domu Sierot przebywało 174 wychowanków, w ciągu roku przyjęto 14 dziewcząt i pięcioro chłopców, natomiast opuściło placówkę 17 dzieci: siedmioro odebrali krewni, sześć dziewcząt objęło posady w domach prywatnych, dwoje: 16-letni chłopiec i 14-letnia dziewczyna opuściło zakład samowolnie, dwóch chłopców zmarło na gruźlicę płuc³⁹.

W ostatnim roku wojny, w styczniu 1918 roku, frekwencja dzieci wynosiła 176 osób, przyjęto w ciągu roku 16, opuściło placówkę 21 wychowanków⁴⁰. Wśród dzieci przybyłych do instytucji pięcioro stanowiły sieroty (chłopiec i cztery dziewczynki), siedmioro było półsierotami (czworo chłopców i trzy dziewczynki), a czworo – półsierotami bezdomnymi (chłopiec i trzy dziewczynki)⁴¹. Spośród chłopców, którzy opuścili wtedy Dom Sierot pięciu podjęło pracę w następujących warsztatach rzemieślniczych i zakładach przemysłowych: jeden w zakładzie jubilerskim, kolejny – w zegarmistrzowskim, dwóch w fabryce obuwia i jeden w fabryce słodczy. Mieszkali oni u majstrów lub krewnych. Dziewczęta natomiast objęły posady w domach prywatnych jako opiekunki dziecięce lub pomoce w gospodarstwie domowym (siedem osób), jedną zatrudniono w Domu Sierot na stanowisku gospodyni, dwie podjęły pracę jako „buchalterki” w instytucjach bankowych i urzędach, jedna jako pielęgniarka w Szpitalu dla Dzieci Anny Marii, kolejne dwie w „salonie mód” i zakładzie krawieckim, dwie następne odebrali krewni, jedna zmarła⁴².

W Domu Sierot, nawet w warunkach wojennych, dbano o edukację podopiecznych. Przy placówce działała dwuklasowa szkoła elementarna, pracująca w oparciu o program nauczania dla szkół ludowych, do której w 1917 roku uczęszczało 50 dzieci⁴³, rok później – 42⁴⁴. Kolejni wychowankowie, w 1917 roku, uczęszczałi do następujących szkół działających w mieście: 14 chłopców do Żydowskiej Szkoły Rzemiosł „Talmud Torá”, 13 dziewcząt do Żeńskiej Szkoły Początkowej im. Małżonków Hertz, pięć dziewcząt do Gimnazjum Jaszkańskiej, jedna dziewczynka do Żydowskiej Szkoły Handlowej „Aba” i jedna do 7-klasowej Szkoły Handlowej Cecylii Waszczyńskiej⁴⁵. Kilkanaścioro podopiecznych pracowało lub przyuczało się do zawodu, mieszkając jeszcze na terenie Domu Sierot, i były to zajęcia w szwalniach, pracowniach mody i hafciarstwa, biurze i szpitalu – w przypadku dziewcząt, oraz w pracowniach: szew-

³⁹ Tamże.

⁴⁰ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami za rok 1918*, Łódź, [b.r.w.], s. 4.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

⁴³ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 4.

⁴⁴ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1918] dz. cyt., s. 5.

⁴⁵ W 1918 roku do Żydowskiej Szkoły Rzemiosł „Talmud Torá” uczęszczało dziewięciu chłopców, cztery dziewczęta uczyły się w Gimnazjum Jaszkańskiej, jedna dziewczynka w Żydowskiej Szkole Handlowej „Aba” i jedna w 7-klasowej Szkole Żeńskiej Towarzystwa im. Elizy Orzeszkowej. Tamże.

skiej, jubilerskiej i zegarmistrzowskiej – w przypadku chłopców⁴⁶. Wychowankowie pracujący pobierali wynagrodzenie, które w 1918 roku, wliczając pracę dyżurnych na terenie Domu Sierot, wyniosło 1193,46 marek (mk)⁴⁷.

Kwestie aprowizacyjne i zdrowotne

Trudne warunki aprowizacyjne w mieście podczas I wojny ujemnie rzutowały na ilość i jakość posiłków, ale Zarząd ŁŻTOS starał się, by były one w miarę regularne (dzieci jadały 3–4 razy dziennie), gwarantowały minimum dziennej stawki żywieniowej i przygotowywane były z uwzględnieniem wymogów kuchni rytualnej. Najtrudniejsza sytuacja zaopatrzeniowa była na przełomie lat 1914/1915 oraz w kolejnym roku wojny, głównie z uwagi na bardzo wysokie ceny żywności. W następnym okresie, 1917–1918, wychowanków dożywiano dzięki zasiłkom finansowym pochodzącym z Rady Głównej Opiekuńczej i ŁMRO. W połowie 1915 roku dzieci otrzymywały: na śniadanie kromkę chleba z herbatą (najmłodsze i słabego zdrowia – bułkę z mlekiem); na obiad zupę z kartoflami i jarzyną lub rosół, mięso i jarzynę; na podwieczorek kromkę chleba, na kolację zupę lub chleb z herbatą⁴⁸. Codzienne wyżywienie jednego dziecka kosztowało wtedy 20 kopiejek.

W pierwszej połowie 1917 roku na pierwsze śniadanie (godz. 7.30) podawano kubek posłodzonej kawy mlecznej i kromkę chleba, na drugie śniadanie (12.00) kaszę mannę z masłem lub jarzyną, obiad (15.00) składał się z 1/2 litra „gęstej zupy” i 300 gramów jarzyny, a kolacja (19.00) z zupy kartoflanej. Od 1 czerwca, zamiast drugiego śniadania, dzieci otrzymywały na podwieczorek dodatkowo kubek mleka (kilka razy tygodniowo z chlebem)⁴⁹. W soboty i święta posiłki były „uroczyste”: śniadanie – kubek kawy mlecznej z chlebem, obiad – rosół z kaszą i mięsem, podwieczorek – chleb z marmoladą, kolacja – zupa kartoflana. Koszt utrzymania jednego dziecka dziennie wynosił 1,63 marek, wyżywienie – 90 fenigów (fen.)⁵⁰.

Latem 1918 roku wychowankowie jadali trzy razy dziennie: na śniadanie: kawę mleczną i chleb, obiad – zupa kartoflana (lub kapusta z kartoflami, kasza z kartoflami) i jarzyna (buraczki, marchew, kalarepa, peluszką; dwa razy w tygodniu, zamiast jarzyny mięso), kolacja – zupa kartoflana lub inna⁵¹. Dzienny

⁴⁶ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 4.

⁴⁷ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1918] dz. cyt., s. 5. Wkład finansowy dzieci w 1918 r. wyniósł 3 129 mk.

⁴⁸ APL, GKO w Łodzi, sygn. 94: Korespondencja „Różnych”..., dz. cyt., k. 212.

⁴⁹ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 5.

⁵⁰ Tamże, s. 4.

⁵¹ APL, AmL, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 19–20, Sprawozdanie za lipiec 1918 r.

koszt utrzymania dziecka w 1918 roku wynosił 2,48 mk, wyżywienie 1,30 mk; dni instytucyjnych było 57 876 (w 1917 r. – 64 345)⁵².

Zarząd ŁŻTOS przywiązywał dużą wagę do kwestii higieniczno-zdrowotnych w Domu Sierot. Przez cały okres wojenny placówką opiekowali się lekarze wywodzący się ze społeczności żydowskiej. W 1916 roku byli to dr Rotszpan i dr Maszlanka⁵³, w kolejnym roku bezpłatnych porad lekarskich udzielali następujący specjaliści: dr Rabinowicz (choroby nosa, uszu i gardła), dr Holenderska (choroby oczu), dr Goldfarb (choroby skórne)⁵⁴. Oprócz tego dzieciom leczono zęby, i w 1917 roku zajęły się tym dentystki: dr Karmazyn (13 dzieci), dr Goldberg (11) i dr Klefant (6). Dr Weylandówna wykonała jedną analizę moczu. W laboratorium miejskim wykonano badania nalotu gardła u dwójki dzieci, nałożono 2 979 opatrunków⁵⁵.

W świetle sprawozdania lekarza stałego Domu Sierot, w 1917 roku odnotowano 109 chorych dzieci oraz 172 zachorowania, i były to głównie zaburzenia odżywiania (43 przypadki), zapalenie gardła (41), reumatyzm, zapalenie płuc, choroby zakaźne (szkarlatyna i dyfteryt)⁵⁶. W szpitalach leczono 10 dzieci (na szkarlatynę, zapalenie nerek i na gruźlicę, wskutek której jedno dziecko zmarło)⁵⁷. W Domu Sierot również odnotowano wtedy jeden przypadek śmiertelny, z powodu zapalenia płuc. Skrupulatnie zapisywano też stan masy ciała podopiecznych⁵⁸. Duże znaczenie przywiązywano do profilaktyki, zwłaszcza w odniesieniu do chorób zakaźnych, a o przedsięwzięciach w tym zakresie informowano na łamach lokalnej prasy. W marcu 1916 roku pisano:

„Celem zabezpieczenia dzieci od choroby zakaźnej, Zarząd Domu Sierot przy ul. Północnej zakazał odwiedzin krewnych dziatwy. Poza tem dzieci są często kąpane i pozostają pod baczny nadzorem lekarza [...]”⁵⁹.

⁵² *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1918] dz. cyt., s. 5.

⁵³ APL, AmL, WOS, sygn. 18206: Wohltätigkeit – organisationen 1915–1918, k. 28: Wykaz lekarzy odwiedzających instytucje dobroczynne.

⁵⁴ W 1917 r. dr Goldfarb sprawował stałą opiekę lekarską nad dziećmi Domu Sierot i odwiedzał instytucję kilka razy w tygodniu (czasami codziennie).

⁵⁵ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 6.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ APL, AmL, WOS, sygn. 18519: Sprawozdanie z działalności Łódzkiej..., dz. cyt., k. 16, Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi. Szpitale, w których leczono dzieci to: żydowski Szpital Poznańskich, Szpital dla Dzieci Anny Marii (przyjmowano doń dzieci niezależnie od wyznania) oraz Szpital Miejski na Radogoszczu. W 1918 roku zmarło 1 dziecko.

⁵⁸ W 1917 roku dzieciom do lat 6 przybyło na wadze przeciętnie 0,5 kg (ubyło dwojgu, masa ciała bez zmiany pozostała u 1 dziecka). Dzieciom w wieku 6–10 lat przybyło 1,6 kg (ubyło czworgu po 0,35 kg, bez zmiany u 1 dziecka). Dzieciom od 10 do 13 lat przybyło 2,37 (nikomu nie ubyło masy ciała, bez zmiany wagi pozostało 1 dziecko). Wychowankom w wieku powyżej 13 lat przybyło 4,3 kg (ubyło jednemu dziecku 0,3 kg, bez zmiany pozostało u dwójki dzieci). *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 6.

⁵⁹ *Z Żyd. Domu Sierot*, NKŁ 1916, nr 83, s. 4.

Należy nadmienić, że w 1918 roku instytucje społeczno-dobroczyenne opiekujące się dziećmi zmagaly się z gripą, potocznie zwaną „hiszpanką” (występowała jako pandemia w latach 1918–1919), i w Domu Sierot chorowały na nią wszystkie dzieci⁶⁰.

Do profilaktyki zaliczyć można również letni wypoczynek w mieście i poza miastem. Na miesięczną kurację, w ostatnim roku wojny, wysłano tylko kilkoro dzieci (m.in. do Ciechocinka), więcej wychowanków (26 dzieci), i przez dłuższy okres, leczono w łódzkim Domu Zdrowia⁶¹. W maju 1918 roku na wypoczynku na wsi przebywało troje dzieci, miesiąc później – siedmioro było na koloniach letnich⁶².

Zadania Zarządu ŁŻTOS

Nad prawidłową działalnością zarówno Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami, jak i Domu Sierot czuwał Zarząd, który w trudnych realiach wojny starał się chronić los podopiecznych. W jego składzie, w latach 1917–1918, znaleźli się: inż. Jakub Dyljon (prezes), dr Gustaw Rotszpan i Izidor Zand (wiceprezesi), Zygmunta Kaufmanowa (sekretarz) oraz Natan Spiro (skarbnik)⁶³. W Komisji Rewizyjnej zasiadali: J. Bromberg, M. Lauterbach i A. Szwajcer. Członkami Zarządu byli: Maks Ginsberg, dr Stanisław Gutentag, Zofia Hirsbergowa, Bella Hilsbergowa, S. Hirszsohn, Eliza Kipperowa, Franciszka Krawetzowa, Salomea Landsbergowa, Stefania Oppenheimowa, Józef Rosenblatt, C. Wachsowa, Beniamin Perelstein i Salomon Budzyner⁶⁴. Według źródeł archiwalnych, przed I wojną ŁŻTOS posiadało 2 100 członków, po jej zakończeniu, w połowie 1919 roku, – około 1 000⁶⁵.

Głównym zadaniem Zarządu były kwestie finansowe związane z zabezpieczeniem bytu organizacji, ale również czuwanie nad pracą personelu zatrudnionego w Domu Sierot. Specjalna komisja składająca się z członków Zarządu, przed przyjęciem dzieci do instytucji (zwłaszcza półsierot) badała ich stan majątkowy. Zarząd decydował również o przyjęciu sierot kierowanych do placówki przez Magistrat m. Łodzi (władze Towarzystwa prosiły, aby dzieci „nie miały więcej jak 8 lat i uznane zostały przez lekarza naczelnego jako zdrowe”)⁶⁶.

⁶⁰ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1918] dz. cyt., s. 6. Inne choroby zakaźne w tym okresie: tyfus brzuszny, tyfus plamisty, dyfteryt, szkarlatyna, ospa wietrzna.

⁶¹ 14 dzieci przebywało w okresie: 22 VIII – 22 XI 1918; 12 dzieci w czasie: 29 XI – 27 II 1919.

⁶² APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 10, 14.

⁶³ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18519: Sprawozdanie z działalności Łódzkiej..., dz. cyt., k. 16, Łódzkie Żydowskie... dz. cyt.; *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 7; *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1918] dz. cyt., s. 7.

⁶⁴ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 7.

⁶⁵ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 53–57.

⁶⁶ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 18440: Żydowska Ochrona Ludowa 1919–1929, k. 17–18, Pismo z dn. 25 VI 1918. Magistrat dotował finansowo Dom Sierot od początku wojny, stąd również mógł kierować dziećmi do instytucji.

Jak nadmieniono, władze Towarzystwa zatrudniały na terenie Domu Sierot personel stały (administracyjny i wychowawczy) oraz dochodzący (pedagogiczny, lekarski i obsługowy). W 1915 roku było to ogółem dziewięć osób⁶⁷. Personel stale przebywający w instytucji w 1917 roku stanowiło siedem kobiet: przełożona domu, gospodyni, pielęgniarka, freblanka, krawcowa (również jako ucząca szycia), niania i sekretarka. Personel dochodzący liczył 10 osób: pedagogiczny – dwie nauczycielki (pracujące po trzy godz. dziennie), nauczyciele: religii, języka hebrajskiego (półtorej godz. dziennie), gimnastyki (dwie godz. tygodniowo), śpiewu (pięć godz. tygodniowo) oraz lekarz (codziennie); służbowy – praczka, sprzątaczką i stróż⁶⁸. W 1918 roku skład personelu w zasadzie się nie zmienił, a nauczycielka M. Bogacka udzielała jednej z wychowanek bezpłatnej lekcji muzyki⁶⁹. W dokumentacji źródłowej odnaleziono nazwiska nauczycieli pracujących w Domu Sierot, ale według stanu z połowy 1919 roku. Jako freblanka pracowała wówczas Felicja Zygbandówna (miała 22 lata, ukończyła szkołę 6-klasową, posiadała przygotowanie pedagogiczne i 6-letnią praktykę nauczania szkolnego i domowego) oraz Estera Federbaum (26 lat, przygotowanie pedagogiczne, 5-letnia praktyka nauczania domowego); nauczycielki to: Emilia Majczakówna (23 lata, ukończona szkoła 7-klasowa, 3-letnia praktyka w szkole), Stefania Szczerkówna (21 lat, szkoła 7-klasowa i kurs pedagogiczny); nauczyciel śpiewu (3-letnia praktyka w szkole); krawcowa (34 lata, szkoła 6-klasowa, kurs pedagogiczny, 10 lat praktyki w zawodzie)⁷⁰.

Finanse organizacji

Głównym źródłem dochodów Towarzystwa w latach I wojny były zasiłki otrzymywane z Magistratu m. Łodzi, które w latach 1917–1918 kształtowały się na jednakowym poziomie – około 45 tys. marek, oraz jednorazowe zapomogi, otrzymywane przez organizację za pośrednictwem wielu instytucji społeczno-filantropijnych krajowych i zagranicznych (por. Tabl. 2). Według sprawozdania Zarządu Towarzystwa, rok 1918:

„[...] zaliczyć należy do najkrytyczniejszych ze wszystkich lat wojennych. Drożyzna ogólna dosięgła w drugiej połowie roku swego zenitu. Zakoń-

⁶⁷ APL, GKO w Łodzi, sygn. 94: Korespondencja „Różnych”..., dz. cyt., k. 212.

⁶⁸ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 5.

⁶⁹ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1918] dz. cyt., s. 5.

⁷⁰ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 53–57. Wynagrodzenie personelu w 1919 roku kształtowało się następująco: przełożona zarabiała 250 mk, jej zastępczyni 60 mk, gospodyni i krawcowa po 100 mk, sekretarka 250 mk, nauczycielki po 200 mk, freblanka 100 mk, freblanka pracująca z młodszymi dziećmi 50 mk, nauczyciel śpiewu 50 mk, nauczyciel religii 60 mk, pielęgniarka 125 mk, niania 20 mk, kucharka 55 mk, praczka 30 mk, stróż 160 mk i woźny 130 mk.

czono jednak rok sprawozdawczy nieznacznym deficytem, wynoszącym 992 mk, a to dzięki zapomogom t.zw. wojennym, stanowiącym pokaźną kwotę 63 765 mk i subsyduium Magistratu 46 000 mk⁷¹.

Tabela 2. Zestawienie dochodów i wydatków Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami w latach: 1917 i 1918

Table 2. Compilation of the income and expenditures of the Jewish Association for the Care for Orphans in Łódź for the years 1917 and 1918

Dochody i wydatki (w markach, po zaokrągleniu)					
Źródło dochodu:	1917	1918	Rodzaj wydatku:	1917	1918
Składki członkowskie	11 830	9 214	Artykuły żywnościowe	63 253	82 872
Ofiary i dochody niestałe	15 871	19 440	Opał i oświetlenie	15 190	15 194
Zapomoga Magistr. m. Łodzi	45 076	45 926	Remont i utrzymanie domu	2 242	4 827
Zapomogi jednorazowe:			Odzież i obuwie dla dzieci	4 892	11 862
— ŁMRO	4 000	5 750	Pranie	2 255	5 762
— „I.C.A.”	10 800	—	Opieka lekarska	2 694	3 250
— „fundusz amerykański”	2 100	12 950	Utrzymanie dzieci poza domem	1 490	5 739
— „fundusz piotrogrodzki”	4 000	—	Pensje personelu	5 850	8 093
— „fundusz rosyjski”	3 080	30 515	Inkaso	4 641	1 650
— „fundusz sztokholmski”	—	3 250	Kancelaria	1 592	2 510
— „komitet wojenny”	—	5 800	Ubezpieczenie od ognia	532	532
— Gmina Żydowska	1 000	5 500	Biblioteka	14	14
Dla dzieci rezerwistów	747	675	Wydatki różne	—	1 699
Odsetki od kapitału	715	1 373			
Z zagonków kartofli	2 238	2 608			
Różne wpływy	1 097	14			
Dochody ogółem:	102 554	14 3015	Wydatki ogółem:	104 645	144 007
			Deficyt:	2 291	992

Źródło: Oprac. własne na podstawie: Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego... [za 1917], dz. cyt., s. 8–9; Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego... [za 1918], dz. cyt., s. 8–9.

Source: Developed on the basis of The Report of the Jewish Association... [1917], op. cit., pp. 8–9, The Report of the Jewish Association... [1918], op. cit., pp. 8–9.

Na uwagę zasługuje liczba instytucji wspierających finansowo ŁŻTOS (por. Tab. 2), czego autorka tego opracowania nie odnotowała badając działalność placówek dla dzieci wyznań rzymskokatolickich i ewangelickich⁷². W pozyski-

⁷¹ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1918] dz. cyt., s. 3.

⁷² Autorka złożyła do druku następujące artykuły: *Koncepcja opieki nad dzieckiem w działalności społecznej Kościoła rzymskokatolickiego w Łodzi w latach I wojny światowej; Inicjatywy łódzkiego Kościoła rzymskokatolickiego w sferze opieki nad dziećmi w latach 1914–1918 na przykładzie Towarzystwa Schronisk św. Stanisława Kostki; Działalność opiekuńczo-wychowawcza*

waniu tego rodzaju środków finansowych uczestniczyła Gmina Żydowska i Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Dobroczyńności oraz osoby prywatne: Stanisław Jarociński, Ber (Borys) Wachs, Feliks Goldstein, Henryk Goldstein, Eliza Kipperowa i Zofia Hirszbergowa. Z tego źródła, w 1917 roku pozyskano 24 980 mk, a rok później już 63 765 mk (por. Tab. 2).

Przynoszące, przed I wojną światową wszystkim działającym w mieście instytucjom filantropijnym wysokie dochody, składki członkowskie i ofiary, z uwagi na krytyczne położenie wielu łodzian, nie gwarantowały w analizowanych latach zbyt dużego wzrostu środków finansowych z tych źródeł. Zapewne „[...] dzięki gorliwej pracy niektórych członków Zarządu i życzliwych osób”, w 1918 roku Towarzystwo odnotowało wzrost ofiar i dochodów niestałych o ponad 3 500 mk w stosunku do 1917 roku (por. Tab. 2). W celu pozyskania środków pieniężnych, w lutym 1917 roku ŁŻTOS zorganizowało „Jarmark *Pod Biegunem*”, a w grudniu „Kawiarnię *W Ogrodzie Zimowym*”⁷³. Dom Sierot wspierało w tym czasie wiele firm i pojedynczych osób, przekazując ofiary w naturze (począwszy od przyborów szkolnych, zabawek i odzieży, po wyposażenie instytucji)⁷⁴.

Najwięcej pieniędzy w działalności Towarzystwa przeznaczano na zakup artykułów żywnościowych i żywienie dzieci, opał i oświetlenie, wynagrodzenia personelu, a także wyposażenie dzieci w ubiór oraz opiekę lekarską nad nimi. W lutym 1918 roku Zarząd zwracał się z prośbą do ŁMRO o wyznaczenie stałej miesięcznej zapomogi, „ze względu na niepomierny koszt utrzymania” Domu Sierot⁷⁵. W lipcu tego roku, od przyznania przez Magistrat dodatkowego wsparcia w postaci zapomogi, uzależniano przyjęcie do Domu Sierot kolejnych dzieci, kierowanych przez administrację miejską (wnioskowano o 600 mk rocznie na każde dziecko przysłane przez Magistrat)⁷⁶. Według źródeł, na rok 1918/1919 z ramienia łódzkiego Magistratu, ŁŻTOS otrzymało subsyduum w wysokości 46 tys. mk⁷⁷.

ochronek dla dzieci przy łódzkich parafiach rzymskokatolickich i ewangelickich podczas I wojny światowej.

⁷³ *Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego...* [za 1917] dz. cyt., s. 16.

⁷⁴ W 1917 roku ofiarowano: zegar ścienny, 2 tuziny *kajetów*, 2 kaftany wełniane, 13 par pantofelek, 30 książek do biblioteki, 3 tuziny łyżek, 3 płaszczyki, 9 sukienek, 3 kapelusiki, 1 fartuszek, 18 par skarpetek, 3 paski, materiał na kurtynę i na ścierki, 2 *figurki z brązu*, materiały do robótek freblowskich (wycinaki, rafia, przeplatanki), zabawki i gry. W 1918 roku w naturze przekazano: kołdrę, kiebasę, 2 butelki wina, nici, podręczniki szkolne, ścierki do podłogi, grzebienie, pończochy, książeczki do biblioteki, ceratę barchanową, szczoteczki do zębów, bieleżną, ubranka, bluzki, fartuchy, sukienki, biurko szkolne, łóżko, kałamarze, zeszyty, oraz za pośrednictwem Niemiecko-Cesarskiego Prezydium Policji, 1 652 funty chleba.

⁷⁵ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 325, Pismo z dn. 28 II 1918.

⁷⁶ Proszono o kierowanie dzieci zdrowych i poniżej 8. roku życia. Zob.: APL, AmŁ, WOS, sygn. 18440: Żydowska Ochrona Ludowa 1919–1929, k. 17–18, Pismo z dn. 25 VI 1918.

⁷⁷ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie..., dz. cyt., k. 1.

Reasumując, w latach 1914–1918 podopiecznymi Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami były dzieci w wieku od 3 do 16–18 lat, nieposiadające rodziny lub mające tylko jedno z rodziców – niezdolnych jednak do sprawowania czynności opiekuńczych i wychowawczych. Funkcje związane z opieką, wychowaniem i przygotowaniem do dorosłego życia przejęła jedna ze społeczno-filantropijnych organizacji proveniencji żydowskiej, działająca na terenie Łodzi już przed 1914 rokiem. Pierwsza wojna światowa ograniczyła środki materialne, jakimi dysponowało Towarzystwo, ale nie zmieniła zakresu, kierunku i form działań w stosunku do podopiecznych. Osoby tworzące organizację w dalszym ciągu troszczyły się o los dzieci mieszkających w Domu Sierot i zabiegały o stworzenie warunków gwarantujących dzieciom i młodzieży wyznania mojżeszowego, opiekę, wychowanie, edukację i zawód.

Bibliografia

Archiwum Państwowe w Łodzi

Zespół: Główny Komitet Obywatelski w Łodzi:

- sygn. 93: Korespondencja „Różnych” do Komitetu Tanich i Bezpłatnych Kuchni (12 II – 30 VIII 1915);
- sygn. 94: Korespondencja „Różnych” do Komitetu Tanich i Bezpłatnych Kuchni (29 III – 30 VI 1915).

Zespół: Akta miasta Łodzi, Wydział Opieki Społecznej:

- sygn. 18206: Wohltätigkeit – organisationen 1915–1918;
- sygn. 18239: Subsydia instytucji dobroczynnych 1917–1928;
- sygn. 18440: Żydowska Ochrona Ludowa 1919–1929;
- sygn. 18452: Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami 1918–1919;
- sygn. 18519: Sprawozdanie z działalności Łódzkiej Miejscowej Rady Opiekuńczej za rok 1917.

Badziak K., Walicki J., *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2002.

Bortnowski W., *Ziemia łódzka w ogniu*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1969.

„Czas”. *Kalendarz na rok 1914*, [b.w.], Łódź 1913.

Fijałek J., Indulski J., *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, Z. G. W. N., Łódź 1990.

Jagiello M., *Operacja łódzka – wielka bitwa manewrowa I wojny światowej*, [w:] J.A. Daszyńska (red.), *Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, KSIEŻY MŁYN Dom Wydawniczy, Łódź 2011.

Janczak J. K., *Ludność*, [w:] R. Rosin (red.), *Łódź. Dzieje miasta*, t. I: *Do 1918 r.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź – Warszawa 1980.

Jaskulski M., *Władze administracyjne Łodzi do 1939 roku*, Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 2001.

Kowalczyński K.R., *Łódź 1914. Kronika oblężonego miasta*, KSIEŻY MŁYN Dom Wydawniczy, Łódź 2010.

- Kronika. Z Łódzkiej Rady Opiekuńczej*, „Nowy Kurjer Łódzki” 1916, nr 74.
- Łódzka Okręgowa Rada Opiekuńcza*, „Nowy Kurjer Łódzki” 1916, nr 58.
- Łódzkie Żyd. Tow. Opieki nad Sierotami*, „Nowy Kurjer Łódzki” 1916, nr 53.
- Otwarcie wystawy „Dziecko”*, „Gazeta Łódzka” 1917, nr 244.
- Puś W., *Ludność żydowska w Łodzi w latach 1793–1914. Liczebność i struktura społeczno-zawodowa*, [w:] P. Samuś (red.), *Polacy – Niemcy – Żydzi w Łodzi w XIX–XX w. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 1997.
- Puś W., *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003.
- Puś W., Badziak K., *Gospodarka Łodzi w okresie kapitalistycznym (do 1918 r.)*, [w:] R. Rosin (red.), *Łódź. Dzieje miasta*, t. I: *Do 1918 r.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź – Warszawa 1980.
- Regulamin wewnętrzny Łódzkiego Żydowskiego Tow. Opieki nad Sierotami* [b.m.w.], 1916.
- Rzepakowski A., *Ludność Łodzi w okresie I wojny światowej*, [w:] J.A. Daszyńska (red.), *Łódź w drodze do niepodległości*, KSIEŻY MŁYN Dom Wydawniczy, Łódź 2013.
- Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami za rok 1917*, Łódź [b.r.w.].
- Sprawozdanie Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami za rok 1918*, Łódź [b.r.w.].
- Szymański M.J., *Wojenny chleb (nie) powszedni. Łódź w niemieckim systemie zaopatrzenia w produkty i surowce zbożowe na terenie okupowanego Królestwa Polskiego podczas I wojny*, [w:] J.A. Daszyńska (red.), *Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, KSIEŻY MŁYN Dom Wydawniczy, Łódź 2011.
- Tow. Opieki nad sierotami*, „Rozwój” 1908, nr 260.
- Z Żyd. Domu Sierot*, „Nowy Kurjer Łódzki” 1916, nr 83.